Mohai V. Lajos

„Azt a lelket és a nyelvet”

„Azt a lelket és nyelvet, melyet rövid időre örökbe kaptunk, új szellemmel fényezve, csorbítatlanul át kell adni utódainknak. Ez a küldetésünk – »áldjon vagy verjen sors keze« – : ez a mi küldetésünk. Kissé lehajtani a fejet. De a szívet, azt föl, föl, barátaim.”

Kosztolányi Dezső: Lenni vagy nem lenni. 1930.

A MÁSODIK KINCS A FÖLDÖN: AZ ANYANYELVÜNK

Mi a legnagyobb kincs az életünk mellett a Földön?

Az anyanyelvünk.

Mi az anyanyelv?

Az a csodálatos jelenség, amelyen anyánk először szólt hozzánk, és amelyen először szólalunk meg. Amely születésünk pillanatától kísér bennünket az életben, hogy képesek legyünk eligazodni a világban. Egyedül az anyanyelvünket „beszéljük jól”, akár szenesembernek születtünk, akár az összehasonlító nyelvtudományok professzorának. És egyedül az anyanyelvünkön „értünk” rendesen, hiába „vagyunk perfekt” valamely idegen nyelven is.

Azt azonban fontos, hogy tudjuk és belássuk: másik nyelv, az „idegen nyelv” ismerete, amelyen más népek beszélnek, gondolkodnak és éreznek, elengedhetetlen volt mindig az emberi történelemben, és mai világukban is az, talán még inkább, mint a megelőző korokban. Miért? Mert csak így tudjuk méltányolni és elfogadni azokat az embertársainkat, akik a Föld más tájaira születtek, más országaiban, városaiban, hegyein és völgyein élnek, más szavakkal, hangokkal fejezik ki azt, amit a világról tudnak. Aki az anyanyelve mellett más „nyelven is ért”, az a világ kimeríthetetlen gazdagságából többet tud meríteni a maga számára.

Hogy más nép nyelvét tiszteljük, és megbecsüljük, ahhoz az is kell, hogy a saját anyanyelvünkön is szépen, mértéktartóan, színesen és nyelvtanilag helyesen beszéljünk, és írjunk.

Mindenkinek legtöbb a Földön az anyanyelve.

A múlt század egyik legnagyobb magyar írója, stilisztája, legpontosabban fogalmazó költője, Kosztolányi Dezső írta:

„Nem ismerek az egész földgolyón nagyobb művészt Arany Jánosnál, sem az élők, sem a halottak között. Az ilyen megállapításokat általában felelőtlennek, gyermekesnek tartom. Mégis le kell most írnom, mert ezt érzem. Van némi összehasonlítási alapom is. Hat-hét nyelven olvasgattam össze a világ legnagyobbjait. (...) ő maga a nyelv. (...) Gyakran jut eszembe Péterfy Jenő kijelentése. Mindenki, aki magyarnak született, s így akarva, nem akarva vállalja szenvedésünket, kárpótlást kap azáltal, hogy Arany Jánost eredetiben olvashatja."

Kosztolányi felesége elmondja, hogy az író a rákbetegség könyörtelen testi szenvedéssel járó poklában az Arany-összest és a Hamletet kéri, mintegy méltóságát megőrzendő gesztusként is, amidőn a fizikai leépülés kiszolgáltatottá teszi. Akkor tehát, irodalmi, anyanyelvi és európai műveltségi mentsvárat talál Aranyban, és az Arany átköltötte magyar Hamletben. Ismeretes, hogy Kosztolányi a Hamletet tartotta a legtökéletesebb remekműnek, Arany mellett Shakespeare, Goethe volt a vezérlő csillaga. Felesége könyvéből tudjuk továbbá, hogy amikor képtelen volt már a beszédre, cédulákon, füzetlapokon összekuszálódott betűkkel érintkezett a külvilággal, mintegy a halál torkából kiszöktetett szavakkal:

Mit ad az anyanyelv nekünk, nekem, neked, neki?

Ezt mindenkinek magának kell eldönteni és megfogalmazni.

Nekem Kosztolányi Dezső föntebbi sorai segítik ezt a kérdést megválaszolni.

És azt is, hogy miért kell más nyelveken is valamennyit érteni és tudni. Ismét őt idézem: *„Egy új világ kezdődik minden nyelv küszöbén".*

„SZAVAI ÉPEK, MINT AZ EGÉSZSÉGES TESTEK"

Kosztolányi Dezső, hosszú, több éven át tartó haláltusa után, 1936. november harmadikán hunyt el a Szent János kórház B. pavilonjában. Ahogy az történni szokott, a befejezett műben megmutatkozó nagyságot a kortársak közül csak kevesek érezték, vagy észlelték; hogy mekkora űr támadt utána azt talán legelőször csak József Attila, csak Karinthy Frigyes látta, sejtette meg — más-más pólusokat képviselve. József Attila 1935. június 15-dikén *A toll* című folyóiratban írt Kosztolányi „összegyűjtött költeményeinek vaskos kötetéről", Karinthy pedig találó metaforával jellemzi: búcsúszövege fölé azt írta: „a zöld tinta kiapadt".

Kevéssel utóbb Babits Mihály rakta le Kosztolányi-filológia alapkövét: a Kosztolányi halála után írott, nevezetes tanulmánya a költővel foglalkozó irodalom máig megkerülhetetlen dokumentuma, mi

több, erősen megfontolt fundamentuma, még akkor is, ha – igaza van ebben a kitűnő irodalomtörténésznek, Rába Györgynek – Babits elfogultsága alig ismer határokat benne. *„Magasztos hangja és egy-két szép elismerése ellenére csak annak kegyelmez, aminek személyes tanúja vagy bensejében érintett szemlélője volt: a Pacsirtának, mert kéziratát neki mutatta meg, és kései halállal viaskodó verseinek."* – Így Rába György. De küzdő és vetélytársként egy, időszakonként hol forró, hol meg lanyha barátság résztvevőjeként Babits mégis úgy gyűjti össze a mondanivalóját a másikról, hogy abban ott a féltékenységen, túlfokozott érzékenységen túli fölismerés arról: ki volt valójában Kosztolányi. Hiába hajlott Babits korábban többször is Kosztolányi általa vélt hibáinak tenyeres-talpas fölnagyítására (legdurvább tévedése az Esti Kornél novellafüzérének ledorongolása, Kosztolányi művészi céljának teljes félreértése volt), amikor Kosztolányi életművének végére pont került, Babits tudta – ez szakmai meggyőződésem –, hogy hová került pont.

Ebben a rövid szövegben azonban nem ezt a hosszú, elemző tanulmányt, hanem Babits rövid nekrológjának egy kitételét veszem szemügyre, egy szálát igyekszem fölfejteni.

Először is idemásolom teljes egészében a szövegét:

„Mindig valami ellentmondást láttam ebben a szóban: gyászünnep. A halál gondolata rettenetes, a gyász nyomasztó és sivár érzés, nem ünnepre való. A halál sem teljes halál, s a gyász sem marad sokáig puszta gyász. Az író élete nem múlik el, csak befejeződik, elkészül, mint egy könyv. Ez éppen annyira kezdet, mint vég. Búcsút mondok, s úgy érzem, indulásnál vagyok jelen. Kosztolányi Dezső indul el immár végleges és teljes ragyogásban a jövőbe, a magyar messzeségbe. Elindul, amerre Ady Endre és Tóth Árpád már előtte elindultak, a magyar költészet század eleji megújulása így lesz szinte szemünk láttára az irodalomtörténeté, s mi, akik még tanúi és munkásai voltunk, egyre magányosabban érezzük magunkat az élők közt. De személyi fájdalmunkat el kell most fojtanunk, ami az irodalomtörténeté, az nem okvetlenül a múlté még, s aki meghalt, az sokszor elevenebb az élőknél. Az ember meghalt, a mű él — szokták mondani, de ez nem egészen így van. A műben is az ember él. Igazában ő tartja életben a művet is, amely mintegy második teste lett neki, szavakból épült test, az elvesztett sejtekből és rostokból épült test helyett. Kosztolányi Dezső szavai épek, mint az egészséges testek, s jól tartanak, mint az erős test rostjai. Szilárdak, a magyar nyelv legjobb anyagából valók, s kibírják a korok időváltozását."

Vagyis a nekrológ utolsó két, némiképp metaforákba rejtett, öltöztetett mondatát szeretném valamelyest körbejárni, résnyire megvilágítani, azt, amely az írót és a művet anyanyelvi közössége számára

halhatatlanná teszi, vonzóerejét fönntartja, és megszilárdítja. Kosztolányi és a magyar nyelv, Kosztolányi és az anyanyelv kapcsolatát.

"MELYHEZ NINCS FOGHATÓ"

Árulkodó lehet, hogy felesége szerint Kosztolányi egy, a húszas években Amerikába kivándorolt barátját levelben „szép ikes igéinkre" emlékeztette, és maga elvetette az emigráció gondolatát.

Az anyanyelv eszménye mindenekfölött meghatározta Kosztolányi szellemiségét: *„Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyar nyelven beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fog¬ható (...) Naponta sokszor gondolok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok."*

Kosztolányi létezésének értelmét kereste és találta meg anyanyelvében. Pedig korántsem volt bezárva egyetlen nyelv falai közé: a szabadkai szülői házban németül is folyt a szó, sőt naplót is németül vezetett kezdetben, gyermekkorának bácskai környezetében pedig akkor az ország legvegyesebb ajkú lakossága élt.

Mégis, vagy *épp ezért* vált az anyanyelv a mindenévé.

Költő volt és író, akinek a kifejezéshez, a szóláshoz egyetlen eszköze van, a nyelv. Melyet öntudattal a magáénak vallott. A nyelv „eleven szövet – mondja –, mely soha sincs készen, mindig újra és újra kell szőnünk, valahányszor beszélünk, vagy írunk". E meggyőződése mellett egész életében kitartott, eszménye a tiszta fogalmazás, a latin világosság volt. Ennek a sírig tartó ideának szegődött hirdetőjévé hírlapok hasábjain, amikor szinte mindennapi kalandjává tette, hogy bebarangolja a nyelv, a kifejezés és a tőlük elválaszthatatlan, velük összetartozó lélek országútját.

Kosztolányi azt mondja, hogy anyanyelvünket *„bűvös félreértések által"* tanuljuk; az életet is, a világot, tehetnénk hozzá, épp Kosztolányi híres, alteregó-fikciós, önfelidéző Esti-történeteire, például a megismételhetetlen remekműre *A bolgár kalauzra* gondolva.

Szabadelvűsége, mely természetes megnyilvánulása volt személyiségének, megóvta a rövidlátó provincializmus és az önsorvasztó nemzetieskedés veszélyétől. Alaposan kivette részét a nyugati műveltséghez való fölzárkózás akkori irodalmi és művészeti mozgalmából. Mint az irodalmi modernizációt mindmáig irigyelt eredménnyel megvalósító *Nyugat* első nemzedékének tagja fölismerte, hogy *„csak annyiban érték a munkánk, amennyiben a világ versenyében is érték"*.

Kosztolányi európaisága irodalmi lényegű volt, és az anyanyelvhez való jelző nélküli hűségében nyilvánult meg a legkifejezőbben és leg-

teltebb tartalommal anélkül, hogy a két fogalom – európaiság és magyarság – akár egyetlen óvatlan pillanatra is csorbította volna világképét, fölfogását, művészeteszményét és az életről vallott nézetét – bármilyen komor volt is a kor díszlete hozzá.

Hogy ezt tisztán érzékeljük, idézzük emlékezetünkbe a Krisztinaváros polgárságát a kis cselédlány tragikus történetének otthont adó regényéből, az *Édes Anná*ból. Nincs is talán őszintébb pillanata ennél a kisregénynél a két háború közötti prózának. Benne van az európaiság akkori legmagasabb eszménye, az elesettek, a megalázottak iránti szolidaritás.

SENKI SEM TÖRHET PÁLCÁT MÁS NÉP NYELVE FÖLÖTT

Az író számára munkaeszköz az anyanyelv, és az író anyanyelvhasználata mélyen belenyúl a kultúrtörténeti, a nemzeti, az irodalmi, és a nyelvi hagyományba. A Nyugat 1930.július 16-diki száma közölte híres esszéjét *A magyar nyelv helye a földgolyón* című.

Nyílt levél Antoine Meillet úrhoz, a College de France tanárjához
Tisztelt Uram,

Miután elolvastam könyvét (Les Langues dans l'Europe nouvelle), szükségét érzem, hogy a nyilvánosság színe előtt forduljak Önhöz. Nem vagyok nyelvész. Író vagyok, aki anyagával bíbelődve sokszor és szívesen eltűnődik a nyelvi jelenségekről. Itt csak egy buzgó, lelkes érdeklődő érinti azokat a kérdéseket, melyekben Ön, az összehasonlító indogermán nyelvészet tudósa, szaktekintély.

Ahhoz, hogy levelem megírjam, a fájdalom ad erőt. Munkájában lekicsinyli azt a szellemi és lelki közösséget, melyhez tartozom, azt a nyelvet, melyet tizenegymillió ember beszél. Félig-meddig ezeknek a nevében szólalok fel. Ez ad bátorságot.

Reánk vonatkozó fejtegetéséből - a megállapításaiból, de még inkább a célzásaiból - körülbelül az derül ki, hogy sehonnai basáskodók vagyunk, hogy mindaz, amit eddig termeltünk az irodalom terén, haszontalan holmi, hogy nyelvünk gyökértelen és bárdolatlan, hogy nincs múltja, és jövője még kevésbé van, hogy annak idején oligarcha-erőszak odázta el halálát, mely még mindig esedékes lehet, s talán kívánatos is, egy magasabb elv érdekében.

--- így kezdődik Kosztolányi röpirata a magyar nyelv védelmében.

Kosztolányinak az fájt a legjobban, ha anyanyelvét ócsárolták: nem fojtotta el indulatát, ha lekicsinylően beszéltek közössége nyelvéről, ezzel kérdőjelezve meg a magyarság létjogosultságát Európa térképén. Szen-

vedélyes írásának az a mondanivalója, hogy senkinek sem lehet fölhatalmazása arra, hogy népek, és népek nyelve fölött pálcát törjön.

Senki sem fogalmazhat ennél tisztábban és egyszerűbben.

Kosztolányi jól tudja azt is: a kiszorító szemlélet nemcsak kívülről hamisít, hanem a fölösleges idegen hatások belülről is rombolják a nyelv épségét. Ami a németben szabályszerű, a magyarban szabálytalan, a pontos közlést korlátozza; sőt eltéríti eredeti céljától. Tiszta mondatszerkesztés az ideálja, ez felel meg a magyar nyelvhasználatnak, ezért az anyanyelvi kultúra magas színvonalú művelésében lát kiutat. Nem arról van szó, hogy anyanyelvét a világ nyelveitől mereven elválaszthatónak tartaná, sőt éppen a falak mesterséges fölhúzásától óv, mert az a külvilág megtagadásával lenne egyenlő, és szomorú jövőt ígérne.

Kosztolányi azt mondja: a kifejezés valamennyi árnyalata, egy közösség történeti értékeit megtartva csakis az anyanyelv használatakor jelenik meg. Ezért nem meglepő hát, hogy minden alkalmat megragadott és fölemelte szavát az anyanyelv elcsúfítói, s egyúttal az irodalom haramiái ellen. Több száz cikke máig maradandó gyöngyszeme a magyar kultúrának.

Eredményes lehetett-e vajon az ostorozása a saját korában? Elérhetetlen célt kergetett-e, amikor az írott szó iránti érzékenység visszaállítását követelte a közönyös világban?

Aligha volt véletlen, hogy annak idején (nehéz időkben, a második világháború készülődésekor) Illyés Gyula az *Erős várunk, a nyelv* című gyűjteménnyel indította el (az írói szolidaritás mind ez idáig meg nem haladott teljesítményeként) Kosztolányi Dezső hátrahagyott műveinek sorozatát. Illyés azt írta: *„S íme, itt a mű, a legkülönb, amit eddig a magyar nyelvről szépíró alkotott. Szellemes, elmélyülő, pompás felkészültséggel hordó és hódító. De elsősorban azzal ejt meg, hogy vallomás”.* A pályatárs valamennyi kijelentése helytálló jellemzés, máig ható. Összhangban áll azzal a képzettel, amely a nyelvápoló költőről bennünk él.

Kosztolányi alaposan kivette részét a nyugati (akkor tényleg egyedüli mércének állított) műveltséghez való fölzárkózás irodalmi és művészeti mozgalmából. Mint az irodalmi, és nyelvi kifejezésbeli modernizációt máig irigyelt eredménnyel megvalósító folyóirat, a Nyugat első nemzedékének tagja, fölismerte*: „csak annyiban érték a munkánk, amennyiben a világ versenyében is érték”.*